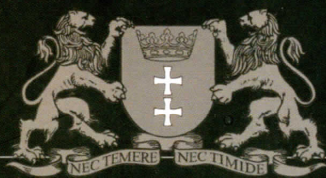
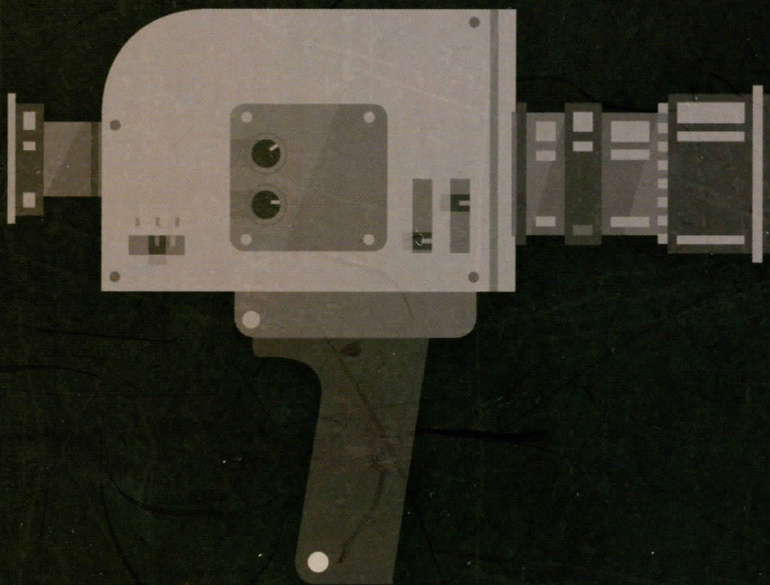

Marek Andrzejewski

Z dziejów kina w Gdańsku w latach 1896-1945

Spis treści

Wstęp	7
I. Początki kina w Gdańsku	12
1. Wynałazek braci Lumière	12
2. Pierwsze pokazy kinematograficzne w Gdańsku	12
3. I wojna światowa	16
II. Kino w Wolnym Mieście Gdańsku	19
1. W latach 1920–1933	19
1.1. Utworzenie Wolnego Miasta Gdańska	19
1.2. Życie kulturalne	20
1.3. Kinematografia niemiecka	22
1.4. Sieć kinowa w Gdańsku	24
1.5. Kino w Sopocie i w powiatach wiejskich	30
1.6. Frekwencja	31
1.7. Repertuar	34
1.8. Wizyty w Gdańsku znanych ludzi kina	35
1.9. Cenzura	37
1.10. Dystrybucja	39
1.11. Mniejszość niemiecka	40
1.12. Verband der Lichtspieltheater in der Freien Stadt Danzig	42
1.13. Widzowie	44
1.14. Filmy dla dzieci i młodzieży oraz kina szkolne	47
1.15. Film dźwiękowy	49
2. Polski sąsiad	52
2.1. Tematyka „niemieckiego Wschodu”	52
2.2. Filmy o wydźwięku propagandowym	53
2.3. Kinematografia polska	54
2.4. Gdynia	59
3. Po przejęciu władzy przez NSDAP	60
3.1. Kinematografia w hitlerowskich Niemczech	60
3.2. Machtübernahme w Gdańsku	61
3.3. Okres zbliżenia polsko-niemieckiego	66

3.4. Nowe kinoteatry i modernizacja starych kin	67
3.5. Krytyka i reklama filmowa.....	71
3.6. Telewizja	76
3.7. Gdańsk w filmie fabularnym.....	76
3.8. Filmy krótko- i średniometrażowe: kroniki filmowe, filmy dokumentalne i reklamowe	78
3.9. Posunięcia antyżydowskie	83
3.10. Ku wojnie	84
III. Lata II wojny światowej	87
1. Walki o Westerplatte i o Poczczę Polską w Gdańsku w niemieckim filmie dokumentalnym.....	87
2. Gdańsk w Trzeciej Rzeszy	90
3. Repertuar gdańskich kin.....	96
4. Filmy o wydźwięku propagandowym.....	98
5. Frekwencja w gdańskich kinach.....	100
6. Tematyka gdańskich kin w twórczości Güntera Grassa.....	106
7. Kino w Gotenhafen.....	108
8. Sytuacja gdańskiego kina w latach 1943–1945.....	109
9. Zniszczenia	112
Zakończenie.....	115
Załączniki. Filmy krótko- i średniometrażowe o tematyce gdańskiej	117
Bibliografia	120
Wykaz skrótów.....	130
Wykaz tabel	130
Indeks nazwisk.....	131

Wstęp

Dzieje kina w Gdańsku przez długi czas były traktowane, i to zarówno przez polskich, jak i niemieckich autorów, niemal po macoszemu. Dość powiedzieć, że w mającej ponad tysiąc stron *Bibliografii Gdańska* nie znajdujemy ani jednej pozycji dotyczącej kina i filmu w Gdańsku przed 1945 r.¹ Historycy piszący o bogatych i złożonych dziejach nadmotławskiego miasta zdają się zapominać, że kino istnieje na jego terenie od przeszło stu lat. W wielotomowej syntezie Gdańska, w rozdziałach poświęconych życiu kulturalnemu miasta w latach 1815–1920, kino jakby w ogóle nie istniało. Swoją drogą trzeba tutaj dodać, że te części pracy są, moim zdaniem, najsłabsze poznawczo w tej w sumie bardzo wartościowej syntezie. Autor owej budzącej poważne zastrzeżenia części Bogdan Czyżak² hołduje skrajnemu polonocentryzmowi i całkiem pomija kwestie rozwoju kina na przełomie XIX i XX w. w nadmotławskim mieście. Niewiele lepiej przedstawia się sprawa w książce pióra Andrzeja Chodubskiego³. Tytuł pracy zapowiada, że czytelnikowi zostanie zaprezentowana problematyka nauki, kultury i sztuki w międzywojennym Gdańsku i Sopocie, ale niestety nie ma to miejsca. Gdański politolog nie przeprowadził godnej uwagi kwerendy materiałowej i jego książka stanowi w niewielkim tylko stopniu poszerzenie jego napisanej blisko czterdzieści lat wcześniej pracy magisterskiej⁴. Również o kinie w Wolnym Mieście Gdańsku Andrzej Chodubski nie ma zbyt wiele do powiedzenia i jego książka charakteryzuje się znikomymi walorami poznawczymi. Niestety, nic nowego nie przynosi również książka Piotra Semków, który nie dostrzegł wagi kwestii kina w Gdańsku w latach II wojny światowej⁵.

¹ J. Kucharski, P. Szafran, *Bibliografia Gdańsk*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 5, pod red. E. Cieślaka, Sopot 1997, s. 678–679.

² B. Czyżak, *Upolitycznienie kultury*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 4, cz. 1: 1815–1920, pod red. E. Cieślaka, Sopot 1998.

³ A. Chodubski, *Nauka, kultura i sztuka w Wolnym Mieście Gdańsku*, Toruń 2000. Zob.: M. Andrzejewski, *Pisanie o Gdańsku*, „Tytuł” 2001, nr 1–2.

⁴ A. Chodubski, *Polityka kulturalna władz gdańskich w okresie hitlerowskim*, praca magisterska napisana pod kierunkiem doc. S. Mikosa, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 1976.

⁵ P. Semków, *Polityka Trzeciej Rzeszy wobec ludności polskiej na terenie byłego Wolnego Miasta Gdańska w latach 1939–1945*, Toruń 2001.

Wysokie miejsce w literaturze przedmiotu zajmują natomiast z całą pewnością prace Bogusława Drewniaka⁶, które wnoszą wiele nowego do dotychczasowego stanu badań. Jego uwaga jest skoncentrowana na filmie niemieckim, a lektura jego książek pozwala czytelnikowi pogłębić swoją wiedzę na temat niemieckiej kinematografii w latach 1918–1945 i widzieć film, jak i kino gdańskie w szerszym kontekście. Chciałbym w tym miejscu podkreślić, że właśnie prace Bogusława Drewniaka za-inspirowały mnie do podjęcia próby przybliżenia słabo znanych dziejów kina w Gdańsku.

Na pewno godny uwagi jest także artykuł Elżbiety Liskowskiej⁷, który stanowi skróconą wersję jej pracy magisterskiej⁸, napisanej pod moim kierunkiem. Również wartościowym przyczynkiem jest mimo jego popularyzatorskiego charakteru artykuł Konrada Michałowskiego⁹. Natomiast wywody poświęcone gdańskiej kinematografii Aleksandry Terkowskiej¹⁰ nie wnoszą literalnie nic nowego i ich autorka dokonała licznych, niedopuszczalnych zapożyczeń od wspomnianej wcześniej Elżbiety Liskowskiej. Ponadto problematyka kina znajduje pewne odbicie w rozdziale o kulturze w Gdańsku w latach 1920–1945 autorstwa piszącego te słowa¹¹, choć mam świadomość, że jest on daleki od wyczerpania tematu. Warte odnotowania wydają się również ustalenia Teresy Kulak, wśród których znajdujemy także informacje dotyczące Gdańska¹².

Niestety, w pracach, w których tematyka dziejów kina w Gdańsku powinna zostać przynajmniej wzmiankowana, nie ma to miejsca. Jako przykłady można wymienić wartościowe, ogólnie rzecz biorąc, rozprawy

⁶ B. Drewniak, *Polsko-niemieckie zbliżenia w kręgu kultury 1919–1939*, Gdańsk 2005; *idem*, *Polen und Deutschland. Wege und Irrwege kultureller Zusammenarbeit*, Düsseldorf 1999; *idem*, *Der deutsche Film 1938–1945*, Düsseldorf 1987; *idem*, *Teatr i film Trzeciej Rzeszy w systemie hitlerowskiej propagandy*, Gdańsk 1972; *idem*, *Kultura w cieniu swastyki*, Poznań 1969.

⁷ E. Liskowska, *Pójść do kina w Wolnym Mieście*, „30 dni” 2004, nr 6.

⁸ E. Liskowska, *Dzieje kina w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1920–1939*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. M. Andrzejewskiego, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2003.

⁹ K. Michałowski, *Der Film der Filme. Rathaus-Lichtspiele i inne kina*, „Kwartalnik. Był sobie Gdańsk” 1997, nr 2.

¹⁰ A. Terkowska, *Gdańsk między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź 2010, s. 89–90.

¹¹ M. Andrzejewski, *Kultura i oświata (1920–1945)*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 4, cz. 2: 1920–1945, pod red. E. Cieślaka, Sopot 1999, s. 267–308.

¹² T. Kulak, *Treści i funkcje propagandowe polskich filmów dokumentalnych z lat 1926–1939*, „Dzieje Najnowsze” 1981, nr 3.

Christopha M. Kimmicha¹³ i Herberta S. Levine¹⁴. Znamienne jest to, że w monografiach miast Pomorza Gdańskiego często jakby „zapomina” się o tym, iż w latach II wojny światowej wchodziły one w skład terytorium Trzeciej Rzeszy i nazistowskie władze starały się nadać im pod względem kulturowym niemieckie oblicze. Typowym przykładem tego skrajnego polonocentryzmu jest tutaj część historii Tczewa w latach 1939–1945 pióra Barbary Okoniewskiej, w której ówczesny obraz miasta został zaprezentowany w sposób daleko odbiegający od rzeczywistości¹⁵.

Na ciekawe informacje o gdańskim kinie natrafiamy w niektórych wspomnieniach, by wymienić tutaj przede wszystkim książki Brunona Zwarry¹⁶. Tematyka ta pojawia się, jednak rzadziej niż u niego, w wydanych drukiem wspomnieniach polskich i niemieckich gdańszczan czy też dyplomatów, np. Lisy Barendt¹⁷, Christiane Grüning¹⁸, Very Ratzke Jansson¹⁹, Gerharda Jeske²⁰ i Romana Wodzickiego²¹.

W niniejszej pracy piszący te słowa powołuje się na materiały przechowywane w dziewięciu polskich i obcych placówkach archiwalnych. Jednak mogę czynić to niestety rzadko, gdyż archiwalia stanowią tylko pewne uzupełnienie moich wywodów. Ich skąpość powoduje, że pewnych zagadnień nie mogłem zaprezentować w sposób pełny. O ile źródła rękopiśmienne zarówno polskiej, jak i niemieckiej proveniencji wnoszą, chciałbym to podkreślić, stosunkowo niewiele informacji, o tyle znacznie lepiej przedstawia się sprawa z dziennikiem „Film-Kurier”. Zamieszczone w tym piśmie informacje są niezależnie od jego założeń propagandowych na ogół wartościowe. Ponieważ polscy badacze, z wyjątkiem Bogusława Drewniana, bardzo rzadko sięgają do tego periodyku, warto w tym miejscu dla celów czysto informacyjnych podkreślić, że w Bundesfilmarchiv w Berlinie są

¹³ C.M. Kimmich, *The Free City Danzig and German Foreign Policy, 1919–1934*, New Haven–London 1968.

¹⁴ H.S. Levine, *Hitler's Free City. A history of the Nazi Party in Danzig, 1925–39*, Chicago–London 1973.

¹⁵ B. Okoniewska, *Życie społeczno-polityczne Tczewa w okresie po 1939 roku*, [w:] *Historia Tczewa*, pod red. W. Długokęckiego.

¹⁶ B. Zwarra, *Wspomnienia gdańskiego bówki*, t. 1–3, Gdańsk 1984–1986.

¹⁷ L. Barendt, *Danziger Jahre. Aus dem Leben einer jungen Frau bis 1945/46*, Oldenburg 1994.

¹⁸ C. Grüning, *Die Nixe im Kirschbaum. Eine Kindheit in Danzig*, Frankfurt a. M.–Berlin 1989.

¹⁹ V. Ratzke Jansson, *Często myślę o Gdańsku*, Gdańsk 2005.

²⁰ G. Jeske, *Engel mit Trompete. Danziger Moritaten bis 1945*, Hamburg [b.r.].

²¹ R. Wodzicki, *Wspomnienia. Gdańsk–Warszawa–Berlin 1928–1939*, Warszawa 1972.

przechowywane wszystkie roczniki „Film Kurier” i co dla osób zajmujących się dziejami szeroko rozumianego kina na terenach należących niegdyś do Niemiec wydaje się być ważne, wielkie ułatwienie dla korzystających z zawartości pisma badaczy stanowią indeksy. Zwłaszcza bardzo pomocny badaczom jest indeks geograficzny, w którym uwzględnione zostały nawet jednozdaniowe notki o sytuacji kina w danym mieście. Chciałbym podkreślić, że wykorzystanie zawartości „Film-Kurier” będzie bardzo użyteczne w pełniejszej prezentacji dziejów filmu we Wrocławiu, Szczecinie, Elblągu i innych miastach, które znajdowały się długo w obrębie oddziaływania kultury niemieckiej. Na szczęście okres, kiedy wielu polskich autorów nadmiernie eksponowało polskie wpływy kulturowe w Gdańsku, mamy już za nami. Przykład dziejów kina pokazuje wyraźnie, że dokonania niemieckie były tutaj znaczące. Marginalizowanie ich czy nawet pomijanie milczeniem nie służyłoby uzyskaniu pełnego, wielostronnego obrazu historii Gdańska, w którym przysłowiowy każdy kamień „nie mówi” ani po polsku, ani po niemiecku.

W książce zdecydowałem się na podział na trzy zasadnicze części. Pierwsza z nich obejmuje znajdujący słabe odbicie w materiale prasowym i źródłowym okres 1896–1919, czyli 23 lata. Podejmuję w niej próbę prezentacji dość mglistych początków kina w Gdańsku. Część druga to dzieje gdańskiego kina w okresie istnienia Wolnego Miasta i zarazem dynamicznego rozwoju kinematografii. Mimo że rozdział drugi jest czasowo o cztery lata krótszy od pierwszego, to z uwagi na ogromny wzrost znaczenia X muzy ma największą ze wszystkich części objętość. Wreszcie rozdział trzeci to znalezienie się Gdańska w obrębie państwa niemieckiego i lata II wojny światowej.

Lekturę ułatwia, mam taką nadzieję, podział rozdziałów na podrozdziały, przez co książka powinna być bardziej przejrzysta i „strawna”. Uważałem też za celowe dać kilka załączników, które wzbogacają faktograficznie książkę i na które wielokrotnie się powołuję. Pracę kończy indeks nazwisk.

Niniejsza monografia jest pierwszą odrębną próbą prezentacji kina i filmu w Gdańsku w czasie, kiedy miały one niemiecki charakter. Jej kontynuacją będzie książka Krzysztofa Kornackiego poświęcona historii kina od 1945 r., czyli w polskim okresie dziejów nadmotławskiego grodu. Będzie ona miała większą objętość. Zdając sobie w pełni sprawę z luk i nieuniknionych potknięć, żywię zarazem nadzieję, że niniejsze opracowanie przyczyni się do lepszego poznania dziejów kina i filmu w niemieckim okresie historii Gdańska.

Chciałbym w tym miejscu serdecznie podziękować mgr. Janowi Danilukowi za udostępnienie mi materiałów z Bundesarchiv Militärarchiv we Freiburgu oraz za cenne wskazówki bibliograficzne. Dziękuję dr. hab. Krzysztofowi Kornackiemu i recenzentowi prof. Bolesławowi Hajdukowi za wartościowe uwagi.